

Молчание может свидетельствовать о способности им быть стратегией адресанта и выполнять дисконтактную функцию.

Для вербализации концепта «молчание» А. Довженко использует ряд лексических и надсловных вербальных средств, некоторые из них семантически трансформированы.

Ключевые слова: концепт, вербализация, дневниковый дискурс, коннотативная окраска.

Kolovorotnaya Natalia. Verbalization of the Concept of «Silence» in the «Diary» by Alexander Dovzhenko. The article discusses the features of verbalization of a culturally significant concepts of «silence» in the diary discourse Dovzhenko. Diary entries scriptwriter show that silence, in particular social, he sees the negative connotation because it is, in the opinion of Dovzhenko, indicating non-compliance with civic duty silent, its weak civilian position of weakness.

Positively connote acts ritual silence in remembrance of the situation, failure to comply with such silence is considered the author of the «Diary» as a spiritual degeneration, public indifference, lack of respect for the dead.

Silence may indicate their ability to be a strategy and execute addressee diskontaktную function.

Verbalization of the concept for the «silence» A. Dovzhenko used pure number of lexical and nadslovnih verbal means, some of them are semantically transformed.

Key words: concept, verbalization, diary discourse, connotative color.

УДК 811.161.2"18":82Шевченко

Тетяна Космеда

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ДЗЕРКАЛО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕР. ХІХ СТ.: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто проблемні питання дослідження мовної особистості Тараса Шевченка у розрізі проблем лінгвоперсонології, щоденниковознавства, історії української мови, своєрідності її поступу, становлення стилістичної системи і особливостей функціонування в сер. ХІХ ст.

Ключові слова: мовна особистість, лінгвоперсонологія, щоденниковознавство, історія української мови, стилістика української мови.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуалізація міждисциплінарності як одного з основних принципів сучасних

наукових досліджень у сфері гуманітарних наук, зокрема й у лінгвістиці, спричинила з'яву комунікативної теорії тексту, що виникла внаслідок поєднання традиційної лінгвістики тексту з функційною стилістикою, психолінгвістикою, прагматикою, теорією мовленнєвих актів, риторикою.

Проекція лінгвістики на вивчення комунікативно-дискурсивних мовних процесів сприяє її налаштуванню на дослідження людського, тобто суб'єктивного чинника в мові, зокрема й виявлення того, як кожний конкретний суб'єкт мовлення поводить у дискурсивному просторі своєї сучасності залежно від власних комунікативних інтенцій, чинника адресата, з урахуванням спільних фонових знань соціуму, знань про реальне довкілля, мовну картину світу, репрезентуючи особистісне, нерідко й інтимне, начало і под. Саме такий підхід до вивчення мовлення окремих особистостей породив новий напрям лінгвістичних досліджень – *лінгвоперсонологію*, в межах якої й описують типи мовних особистостей, що репрезентує один із актуальних напрямів сучасного мовознавства.

Особливої актуальності в сучасному мовознавстві набуває й дослідження щоденникового тексту (дискурсу): у щоденнику найпоплідовніше виражається особливий вид комунікації – *автокомунікація*, лінгвістичні знання про яку на сьогодні також є прогалиною науки. Яскравою ілюстрацією щоденникової автокомунікації вважаємо «Журнал» Т. Шевченка, де автора розглядаємо як відповідну мовну особистість – феномен психологічної й культурологічної саморегуляції, що виявляється в автокомунікації. Це специфічний вид дискурсивної практики, що залежить від системи компетенцій (мовної, комунікативної, емоційної, психо-, соціо-, етнокультурної).

Мета цієї статті – подати міркування щодо соціолінгвістичних параметрів становлення мовної особистості Тараса Шевченка, враховуючи специфіку його діяльності як діариста, на тлі аспектів розвитку української мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У щоденнику Т. Шевченка виявляє себе як мовна особистість, яка обирає і здійснює ту чи ту стратегію й тактику спілкування, своєрідно викладає свої думки, передає емоції, почуття, відчуття, використовуючи для цього відповідний набір мовних засобів.

Т. Шевченко, як відомо, писав щоденник нерідною для нього російською мовою, активно залучаючи систему її мовних засобів, налаштованих на репрезентацію успішної комунікації, вербалізацію відповідних прагматичних налаштувань, відтворення інтертекстуальних, прецедентних феноменів, омовлення російської концептосфери, трансформацію мовної картини світу росіян, проте в процесі цього мовлення паралельно простежуємо й відображення його української ментальності, системно виявляються його світоглядні засади як поета української культури, генія української нації, психотип українського національного характеру, типовий український етнотип, елітарна українська мовна особистість, що реалізується в органічному вкрапленні українізмів у російський дискурс як на ментальному, гносеологічному, так і на мовному, комунікативному рівнях [4].

До речі, вражаючий, дивний, як видається для багатьох дослідників та й, зрештою, пересічних громадян, факт ведення щоденника нерідною мовою не такий унікальний. Такі факти мають місце в писемній дискурсивній практиці російських мовних особистостей в епоху Російській імперії ХІХ ст., коли носії елітарної мовної культури, зважаючи на моду, так званий «мовний смак епохи», використовували французьку мову як мову світського, елітарного спілкування, свої щоденники, що в той час були дуже поширені, вони також часто-густо писали французькою. Як показує практика, емігранти нерідко пишуть щоденники державною мовою тієї країни, куди вони переселилися на постійне місце проживання, зокрема широко відомий щоденник українки Марії Башкирцевої (1860-1884), який вона писала французькою [7]. О. Кобилянська, як відомо, писала свої дівочі «Щоденники» німецькою мовою і под.

Цей феномен – феномен ведення щоденника нерідною мовою – потребує всебічного осмислення й опису, оскільки в цьому разі маємо справу із виявом емігрантської мовної свідомості. Однак, як бачимо, потребує прискіпливої дослідницької уваги й нова наукова дисципліна, яка досліджує щоденниковий дискурс загалом, специфіку цього жанру, що має розгалужену систему піджанрів, невироблену дослідницьку методологію, методіку, метамову тощо. Її, вочевидь, можна іменувати *щоденникознавством*, або діаріумологією. Відома сучасна російська дослідниця А. Залізняк зауважує з цього приводу, жартуючи: «З'явилося навіть слово *щоденникознавство* [дневниковедение мовою оригіналу. – Т. К.], що означає галузь

філології, певною мірою відокремлену від вивчення близьких жанрів: автобіографій, мемуарів і листів. Зважаючи на практику ведення мережевих журналів – виникла відносно недавно, проте надзвичайно швидко поширюється, і, вочевидь, це також вплинуло на розвиток *щоденникознавства* як галузі знань, – не буде великим перебільшенням сказати, що в сучасному світі люди майже без винятку поділяються на *щоденниківів* [дневниководов мовою оригіналу. – Т. К.] і *щоденникознавців* [дневниковедед мовою оригіналу. – Т. К.]» [3]. Звісно, у фокусі названої парадигми знань виникає проблема вивчення мовної особистості щоденникаря.

Т. Шевченко гармонійно поєднує своє сутнісне українське начало із набутими в російській культурі знаннями, його мовлення виокремлюється специфікою поєднання інтерферентних та трансферентних явищ. Його українське світорозуміння, світовідчуття і світобачення, з одного боку, відмежовується, а з іншого – порівнюється із російським. Тарас Григорович відчуває відмінність між російською й українською мовною і концептуальною картинами світу та, відповідно, цей факт омовлює. Зазначене явище неодноразово аналізувалося в науковій літературі, по-різному оцінювалося [4]. Суперечливе і складне явище логічно викликає неоднозначну суперечливу оцінку.

Отже, щоденник Тараса Шевченка розглядаємо як унікальне креативне явище, що є ілюстрацією також міжкультурної комунікації його Ego з його ж Alter Ego, а *міжкультурна комунікація* як лінгвокультурологічне, психологічне й філософське явище сьогодні також перебуває в полі зору мовознавців і вимагає спеціального дослідження.

Окрему увагу приділено розгляду понять Ego й Alter Ego в поліпарадигмальній системі сучасних гуманітарних знань.

Дослідниця щоденникових записів Т. Шевченка. Н. Момот наголошує, що «існує гостра потреба у створенні аналітичних праць, які б розкрили не тільки біографічну цінність, особливості мови, естетичне значення Щоденника, а й дослідили проблему жанрової форми цього оригінального твору. Нині його особливий статус як своєрідної домінанти художньої, філософської, духовної рефлексії Шевченка протягом 1857–1858 рр. не ставиться під сумнів. Незважаючи на наявність відповідної літератури, присвяченої творчості поета загалом і Щоденника зокрема, проблема його феномену й визначення місця цього твору в художній системі

Т. Шевченка залишається актуальною. Відсутність узагальнювальних праць із цього питання, нерозробленість цієї широкої і багатогранної проблеми, розпорошеність зусиль її дослідників надто очевидні (адже досі не написано жодної монографії на цю тему)» [6, с. 1].

Перед шевченкознавцями стоїть складне завдання — інтерпретувати текст Шевченкового «Журналу», враховуючи складність його натури, наявність деяких суперечностей у світосприйнятті, адже, як наголошує О. Забужко, творчість Шевченка являє собою «великий космогонічний міф», «грандіозну світоглядну першосистему», що характерно для кожної геніальної особистості і що не можуть до кінця зрозуміти дослідники, вказуючи на Шевченкову «нерівність», «звичку... жартувати», «прикидатися дурником», «неуком», характеризуючи його стиль як «контамінацію елементів “високого” і “низького” стилю», замість сприйняти його як *індивідуальний*, і власне тим цінний [2, с. 8].

Тараса Шевченка слід описувати й розуміти, як вже зауважувалося, з огляду на постулати філософії мови, насамперед з урахуванням феномену духовно-культурної української історії, а також у цьому світлі феномену його геніальності, зважаючи на те, що «помилки» буття української нації віддзеркалюються на творчості геніїв цієї нації, адже й сам Т. Шевченко писав: «... історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини» [2, с. 25].

Наголосимо: якщо текст «Кобзаря» називають «безпосереднім діалогом людини з Богом» [1, с. 9], то щоденник Т. Шевченка – це, зрозуміло, його безпосередній діалог із собою, необхідність якого виникає переважно в інтровертів, як вираження надмірної власної чуттєвості. Розмірковуючи про національну чуттєвість, О. Забужко зауважує: «... національна *чуттєвість* – конкретно, чуттєвість народу, за плечима якого два століття (у термінах людського життя це акурат біблійних “сім колін”!) колоніальної історії. Те, що ця історія складалася – на різних етапах різною мірою – з о п о р у, к о л а б о р а ц і ї і з того, що Р. Робінсон визначає, окремою рубрикою, як “н о н – к о л а б о р а ц і ю” (у пам’ятному старшій генерації радянському “нєспікові” найближчим до цього терміном була “внутрішня еміграція”), як і те, що на всіх етапах без винятку ця історія куди більше *переживалася*, аніж осмислювалася...» [1, с. 38–39]. Власне термін «внутрішня еміграція» щонайкраще, як видається, окреслює стан душі Т. Шевченка в засланні, коли він і потребував цей стан зреалізувати в писемній формі (психотерапевтична мета) в

діалозі свого Ego і Alter Ego. Чинник «внутрішньої еміграції» багато в чому пояснює вибір мови для ведення щоденника.

У жовтні 2009 року відбувся Пленум Інституту української мови НАН України, що був присвячений питанням історії української мови, де академік В. Німчук слушно наголосив, що назріла нагальна потреба всебічно й об'єктивно вивчити вплив російської мови на розвиток мови української, зокрема й з огляду на те, що чимало українських письменників писали російською, йдеться насамперед й про спадщину Тараса Шевченка.

О. Забужко також окреслює один із важливих сучасних дослідницьких ракурсів філології й філософії, зауважуючи, що «російська імперська культура як член наскрізної для Шевченкового міфу бінарної опозиції “Україна – імперія” – досі не стала предметом системного дослідження» [2, с. 53].

Початок ХІХ ст. явив нам національний геній Тараса Шевченка, який продемонстрував унікальну мовну, культурну й художню еволюцію і креативність, що було зреалізовано в надзвичайно стислий часовий період.

На початок ХІХ ст. склався дисбаланс у функціонуванні української мови: накопичений інформаційний ресурс виявився незабезпеченим мовними формами його вираження. Старі форми втратили свою привабливість, оскільки вони не могли співвіднесться з енергетичною місткістю нових змістових одиниць. Виникла потреба в такій системі знаків, що була би здатна репрезентувати новий семантичний матеріал. Цю систему необхідно було розбудовувати. Її не було. І це стало, як видається, однією з причин, що деякі українські письменники писали прозу російською мовою, очевидно, відбувався своєрідний процес навчання, пошуків, розмірковування над розвитком рідної мови, щоб згодом віднайти, розробити відповідний їй інваріант. Це, вочевидь, здійснювалося підсвідомо.

До речі, й Іван Франко, геній якого явила нам Галицька Україна в другій половині ХІХ ст., вказував на те, що йому важко писати прозу українською мовою. Набагато легше це йому вдавалося мовою польською [5]. Проте Іван Франко жив і творив в дещо іншому мовному, політичному, просторовому, зрештою й часовому вимірі, ніж Тарас Шевченко. Лінгвокреативна діяльність цих двох українських геніїв була зумовлена різними соціологічними і психологічними чинниками.

Потреба в семантичному розширенні українського мовного знака в ХІХ ст. в епоху Т. Шевченка вимагала виходу за межі провінційної системи, низького стилю, що, зрозуміло, було мотивовано царською забороною на функціонування української мови та розвиток її високого й середнього стилів. Українська мова не мала належно вироблених і науково описаних, лексикографічно зафіксованих, кодифікованих мовних норм, зокрема й стилістичних. Це накладало обмеження й на творчу ініціативу письменників, не сприяло створенню відповідної художньої системи, що повинна була зреалізовуватися в українській художній прозі, публіцистиці. Не були сформовані елітарні, сильні мовні особистості, що здатні були поширювати зразки українського мовлення в усіх типах дискурсів.

У той час, до речі, паралельно відбувалося й стилістичне становлення російської мови: її стилістична парадигма була скерована також на вироблення середнього стилю в літературній мові. Саме ХІХ ст. виявило значний емоційний перепад між стилістично неоднорідними пластами російської мови (високий стиль – низький стиль), для ліквідації якого необхідно було створити певний стилістичний інваріант, що здатний був би нейтралізувати «високопарність» високого стилю і «просторіччя» низького.

Натомість розвиток української мови через відповідні політичні причини йшов іншим шляхом: був гарно розвинений порівняно з російською мовою так званий «низький» стиль. Але також була нагальна потреба у виробленні «середнього» стилю при відсутності гарно розробленого «високого». Була необхідність в індивідуальній духовній діяльності в зазначеному ракурсі. Йшли пошуки.

Отже, в розвитку російської й української літературних мов простежуємо наявність однакової проблеми – необхідність вироблення середнього стилю, але способи вирішення цієї проблеми для кожної мови були різні, оскільки різний був статус цих мов.

Розвиток мови – це об'єктивний процес, що залежить від креативної діяльності окремих мовних особистостей. З приводу зазначеної тези наведемо слова К. Фослера: «Мовне вираження виникає внаслідок індивідуальної діяльності, але воно стверджується лише за умови, якщо стає до вподоби іншим носіям мови, якщо його приймають і повторюють несвідомо, тобто пасивно, чи так само творчо, тобто модифікуючи, виправляючи, послаблюючи або посилюючи, точніше, при залученні колективу, колективної діяльності» [8, с. 36].

У кожний період мовного розвитку створюється певний творчий мікрокосм – актуалізоване індивідуальне поле креативних мовних особистостей. Вияв їхньої мовної спроможності, дару неоднаковий, тому й ступінь їхнього впливу на розвиток мови різний. Вочевидь, важливо зрозуміти, що їхня лінгвокреативна діяльність і відповідний вплив здійснюються не безпосередньо, а опосередковано, крізь творчий континуум, де мовна стихія організовується за польовим принципом.

Ключове місце в цьому творчому середовищі посідає фігура, найбільш значуща за силою таланту й творчою інтуїцією. Але вона стає такою не сама по собі: її значущість складається саме в зазначеній системі координат стосовно інших висококреативних, елітарних, сильних мовних особистостей. Що яскравіші останні, то більш геніальний і масштабніший творець, феномен, який перебуває в центрі зазначеного мікрокосму. Ця центральна фігура керує центробіжними силами в заданому мовному полі. Індукційна енергія поля породжує особистість, вона завдяки своїй творчій геніальності породжує таку нову творчу енергію, яка визначає подальший розвиток мови, її поступ.

Таку функцію виконав Тарас Шевченко стосовно української мови, що репрезентувалося лише в його поетичному дискурсі. Щодо української прози, то Кобзар перебував у пошуках можливостей її реалізації. Уважаємо, що й це змусило генія української нації писати російською мовою свою прозу. Що стосується його щоденника, то тут пояснення складніше.

Головне, що ми повинні усвідомити: оточення впливає на свідомість. І Тарас Шевченко, і Микола Гоголь, й інші менш виразні фігури української нації не можуть бути засуджені через те, що писали російською. Адже це мотивовано низкою чинників – відповідними історичними, політичними, психологічними й філософськими факторами. Об'єктивна реальність мотивувала потребу в міжкультурній комунікації. Інакше в той час бути не могло.

До речі, це простежувалося не лише на території України, що була частиною Російської імперії. Галицькі українці зявдяки відомим умовам були поліглотиами. Така ситуація зумовлювалася дещо іншою, більш м'якою, лояльною стосовно національного питання політикою Австро-Угорської імперії. До речі, цей історико-політичний дискурс породив іншого генія української нації – поліглота Івана Франка.

Висновки. Отже, феномен мовної особистості Тараса Шевченка є віддзеркаленням специфіки функціонування української мови в середині ХІХ ст. як з огляду на соціолінгвістичні чинники, так і з огляду на формування її стилістичної системи загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Notre Dame D'ukraine : Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – 3-є вид., виправлене. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Факт, 2001. – 240 с.
3. Зализняк А. Дневник: к определению жанра [Електронний ресурс] / А. Зализняк // «НЛО». – 2010. – № 106. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/za14.html>.
4. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 328 с.
5. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: риторичні, інтерперсональні, міжкультурні вияви. / Т. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
6. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Н. М. Момот; Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2006. – 24 с.
7. Чередник Л. Художня своєрідність «Щоденника» Марії Башкірцевої [Електронний ресурс] / Л. Чередник. – Режим доступу: <http://visnyk.com.ua/stattya/1465-hudozhnja-svoeridnist-schodennika-mariyi-bashkirtsevoyi.html>.
8. Фосслер К. Эстетический идеализм. Избранные работы по языкознанию / К. Фосслер. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 144 с.

Космеда Татьяна. Языковая личность Тараса Шевченко как зеркало развития украинского языка сер. ХІХ ст.: проблемные аспекты. В этой статье рассматриваем проблемные вопросы исследования языковой личности Тараса Шевченко в разрезе проблем лингвоперсонологии, дневниковедения, истории украинского языка, своеобразия его развития, становления стилистической системы и особенностей функционирования в сер. ХІХ ст. С одной стороны, интерпретируем факт, почему Т. Шевченко писал дневник на неродном для него русском языке, а с другой – размышляем о развитии стилистики украинского языка в целом, прослеживая прямую связь между названными фактами. Феномен языковой личности Тараса Шевченко – зеркальное отражение специфики функционирования украинского языка середины ХІХ в. как с точки зрения социолінгвістических факторов, так и с точки зрения формирования ее стилистической системы в целом.

Ключевые слова: языковая личность, лингвоперсонология, дневниковедение, история украинского языка, стилистика украинского языка.

Kosmeda Tetiana. A Language Personality of Taras Shevchenko as the Reflection of the Ukrainian Language Development in the Middle of the XIXth Century: the Aspects of the Problem. The article focuses on the problematic items of the investigation of a language personality of Taras Shevchenko in the aspect of a linguistic personology, diarylogy, history of Ukrainian, its peculiarity, the formation of the stylistic system, the peculiarities of its functioning in the middle of the XIXth century. On the one hand, the fact is interpreted why T. Shevchenko wrote his diary in Russian that was not his native language, on the other hand – we reflect on the development of the Ukrainian stylistics in general, tracing the a direct link with the facts mentioned. The phenomenon of Taras Shevchenko is the reflection of the specificity of the Ukrainian language functioning in the middle of the XIXth century taking into account the socio-linguistic factors as well as the formation of the stylistic system in general.

Key words: language personality, linguistic personology, diarylogy, history of Ukrainian, stylistics of Ukrainian.

УДК : 811.161. (477.41 - /.44)

Ганна Краєвська

КОМПОЗИТИ В ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ)

Стаття присвячена вивченню способів творення композитів у центральноподільських говірках. Матеріалом вивчення є композити, що функціонують у лексиці деревообробки, ковальства, каменярства та плетіння, – це 95 лексем (близько 3 % усієї зафіксованої лексики). Встановлено, що найбільше композитів представлено в термінології деревообробних ремесел у складі лексико-семантичної групи «Вироби, деталі, конструкції». З'ясовано, що найпродуктивнішим способом є основоскладання, а саме сполучення іменника та дієслова. Менш продуктивними в говірках виявилися словоскладання та контамінація. Не вдалося зафіксувати в межах аналізованої лексики композитів, утворених способом редуплікації та аббревіації. Дослідження показало, що, порівняно з діалектною лексикою в цілому, у народній виробничій термінології відсоток композитів більший.

Ключові слова: центральноподільські говірки, лексика народних ремесел, композити, способи творення композитів.